

ВІДГУК

офіційного опонента на дисертацію Немцевої Аліни Олексіївни «Теоретико-правовий аналіз відповідальності без вини у цивільному праві України», подану на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук зі спеціальності 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право

Актуальність теми дослідження

Інститут цивільно-правової відповідальності без вини на перший погляд відноситься до найбільш вивчених аспектів вітчизняної юриспруденції. Хоча, при вивченні юридичної літератури, аналізі законодавчих актів України, що містять норми, які регулюють питання цивільно-правової відповідальності без вини, виявляється, що найбільш дискусійними залишаються питання щодо справедливості, ефективності та конституційності такого виду відповідальності.

Можна відмітити, що Немцева А.О. не лише довела потребу науки та практики у комплексному погляді на відповідальність без вини, але й поставила низку нових питань, а саме щодо: природи та сутності цивільно-правової відповідальності без вини; систематизації деліктних зобов'язань та спеціальних деліктів, з якими пов'язують виникнення такого виду відповідальності; змісту та характеру засобів впливу на суб'єкта цивільно-правової відповідальності без вини; оцінки ефективності та адекватності таких засобів з точки зору забезпечення стабільності цивільних правовідносин та правового статусу їх суб'єктів, у тому числі з позицій додержання принципів справедливості та пропорційності. Отже, дисертаційна робота Немцевої А.О. представляє науковий інтерес, а її актуальність не викликає жодних сумнівів.

Дисертаційне дослідження привертає увагу широкою законодавчою і нормативно-правовою базою, ретельністю і науково-достовірним аналізом та узагальненням документів і матеріалів. Використано постанови Кабінету

Міністрів України, рекомендації Президії Вищого господарського суду України, постанови Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ, Рекомендації Президії Вищого господарського суду, справи архіву Верховного Суду України.

Дисертація виконана відповідно до плану науково-дослідних робіт Інституту законодавства Верховної Ради України в межах теми наукового дослідження «Стратегія розвитку законодавства України» (державний реєстраційний № 0103U007975).

Суттєвим доробком роботи є впровадження результатів дослідження у практичну діяльність, а саме практична значимість рекомендацій дисертації підтверджується оцінками Комісії Комітету Верховної Ради України з питань верховенства права та правосуддя в Акті впровадження результатів дисертаційного дослідження Нємцевої А.О. від 24 липня 2014 року № 04-15/13-2099 (147186).

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації

Обґрунтованість наукових положень, висновків і рекомендацій, викладених у дисертації Нємцевої А.О., зумовлена системністю та логічністю основних ідей дослідження, адекватністю методології дослідження відповідно до його об'єкту та предмету, використанням при написанні дисертації нормативно-правових і наукових праць, загальна кількість яких складає 329 найменувань, а також апробацією результатів на науково-практичних конференціях.

Аналіз змісту дисертації дозволяє стверджувати, що вона має завершений характер та оформлена відповідно до встановлених вимог.

Дисертанткою вперше в українській цивілістичній науці комплексно досліджено теоретичні проблеми обґрунтування та узагальнення наукових підходів, концепцій теоретичних основ інституту цивільно-правової відповідальності без вини у цивільному праві України.

Про обґрунтованість дисертаційного дослідження свідчать мета і наукові завдання (ст. 5-6 дисертації, ст. 2-3 автореферату), структура роботи. Об'єкт і предмет дослідження визначені правильно. Запропоноване вирішення поставленої проблеми надається в необхідній для такого рівня робіт логічній послідовності.

Наукові положення та висновки дисертації сформульовані шляхом теоретичного узагальнення та систематизації наукових праць на основі дослідження розвитку науково-правової думки про теоретичні основи інституту цивільно-правової відповідальності без вини у цивільному праві України; аналізу існуючих теорій і концепцій із зазначеної проблематики.

Мета та завдання викладені в дисертації вказують на комплексний підхід дисертантки, до дослідження теоретичних основ інституту цивільно-правової відповідальності без вини у цивільному праві України на теоретичному та практичному рівнях, що дозволило їй системно підійти до вирішення проблем, визначених темою. Це дало можливість здобувачці сформулювати висновки, які пов'язані між собою та розкривають актуальні проблемні питання. При цьому висновки, отримані шляхом теоретичного узагальнення, автор самостійно піддає перевірці через аналіз їх дієвості в структурі процесуальних механізмів, визначених чинним законодавством, що вказує на високий рівень обґрунтованості сформульованих ним положень і рекомендацій. Структура дисертації є логічною, побудована згідно з науковими принципами та встановленими вимогами щодо виконання такого виду робіт. Зміст роботи повністю розкриває тему дисертації, відображає основні її елементи.

Достовірність і наукова новизна одержаних результатів

Враховуючи недостатній ступінь наукової розробки цієї теми у сучасній вітчизняній науці цивільного права та результати, яких досягла автор, новизну й обґрунтованість її висновків, є достатні підстави вважати, що

здобувачкою розроблена теорія цивільно-правової відповідальності без вини, що узгоджується з класичними підходами теорії цивільного права.

Немцева А.О. дослідила та окреслила коло основних теоретичних проблем і питань теорії цивільно-правової відповідальності без вини, що у сукупності та системному зв'язку визначають її зміст, зокрема: поняття цивільно-правової відповідальності без вини (с.14-18, 66 дисертації); принципи цивільно-правової відповідальності без вини (с.19-20 дисертації); функції цивільно-правової відповідальності без вини (с.19 дисертації); умови цивільно-правової відповідальності без вини (с.19-20 дисертації); засоби цивільно-правової відповідальності без вини (с.43-48, 50, 55 дисертації).

Для характеристики системи спеціальних деліктів, які ґрунтуються на відповідальності без вини, автор зазначає, що вона(система) заснована на моделі поєднання загального (генерального) делікту та спеціальних деліктів, а також на структуризації останніх за різними критеріями, а саме: загальними: суб'єктними (за суб'єктом заподіяння шкоди; за суб'єктом відповідальності); змістом завданої шкоди (матеріальної та моральної); спеціальними: предметними – за змістом правовідносин, у рамках яких виникли деліктні зобов'язання (с.60-61 дисертації).

Немцева А.О. обґрунтовує, що деліктні (позадоговірні) зобов'язання, які ґрунтуються на відповідальності без вини, у структурі деліктних правовідносин є основними та в умовах реальних правовідносин трансформуються з абсолютного негативного у суб'єктивне позитивне (деліктне) зобов'язання (с. 61 дисертації).

Дисертантка зазначає, що об'єктивною підставою настання відповідальності без вини є заподіяння шкоди в умовах випадку, казусу, ризику. Встановлює, що поняття форс-мажору не одержало чіткого визначення в законодавстві України, однак практика правозастосування вказує на його легітимність. Аргументує доцільність законодавчого врегулювання питань форс-мажору, що відповідає міжнародній практиці ділового обороту (с.78-79, 85 дисертації).

У роботі обстоюється позиція, що цивільна (деліктна) відповідальність без вини може мати місце як у позадоговірних відносинах, так і договірних, що обґрунтовується логікою викладу нормативного матеріалу та структурною побудовою ЦК України в частині розміщення норм, які регулюють ці питання (с.81 дисертації). Правова суть цивільної відповідальності без вини полягає в заподіянні шкоди (збитків) за умов, що не залежать від волі, вини та дій заподіювача (правопорушника). Утім якщо позадоговірне деліктне зобов'язання виникає між суб'єктами, що раніше не були пов'язані конкретними цивільними правовідносинами, то договірне деліктне зобов'язання виникає між контрагентами триваючих договірних правовідносин. Диференційовано визначення понять «випадок» та «казус» як самостійні підстави звільнення від відповідальності (с.99, 102 дисертації).

Здобувачка доводить позицію, що суб'єкт відповідальності за шкоду, завдану джерелом підвищеної небезпеки, має поєднувати дві основні риси: бути титульним володільцем джерела підвищеної небезпеки і здійснювати управління таким джерелом. Такий підхід дає можливість виокремлення та чіткої кваліфікації окремих випадків, за яких відповідальність може покладатися на кількох осіб, залежно від їхнього статусу в структурі правопорушення. Володілець, яким на правових підставах передано (повністю або частково) функції управління іншій особі, має нести субсидіарну (додаткову) відповідальність. Такий підхід корелюється і з приписами частин 3 і 4 ст. 1187 ЦК України. Пропонуються зміни до ч. 2 ст. 1187 ЦК України, а саме: слово «володіє» замінити словами «є титульним володільцем та/або здійснює управління» за контекстом положення (с.99, 102 дисертації), (с.118, 121-126 дисертації).

Визначено поняття, зміст і ступені вини потерпілого, як універсальні підстави для звільнення заподіювача від обов'язку відшкодування шкоди, завданої без вини.

Викладення основних положень дисертації в опублікованих працях

Основні результати дисертаційного дослідження Немцевої А.О. відображено у 16 наукових працях, зокрема, шість статей – у наукових фахових виданнях України, одна стаття – у зарубіжному виданні, та дев'ять тез доповідей на науково-практичних конференціях. Зміст автореферату повністю відображає основні положення, висновки та рекомендації дисертації.

Рекомендації щодо використання результатів і висновків дисертації

Теоретичні та прикладні висновки, рекомендації дисертаційного дослідження мають перспективу використання:

у науково-дослідній роботі та у законотворчій діяльності – для подальших досліджень теорії цивільно-правової відповідальності без вини, деліктних зобов'язань та інституту цивільно-правової відповідальності в цивільному праві України;

у правозастосовній діяльності – під час вирішення цивільних справ та під час підготовки науково-практичних коментарів до Цивільного та Цивільного процесуального кодексів України;

у навчально-методичній роботі – під час підготовки і викладання навчальних дисциплін «Цивільне право України» та «Цивільне процесуальне право України» і відповідних спецкурсів; при підготовці підручників і навчальних посібників.

Зауваження щодо змісту дисертації та її оформлення

Зауваження щодо змісту дисертації та її оформлення обумовлені тим, що її положення, як і будь-якої творчої, наукової роботи, містять потенціал для дискусії, є відкритими для обговорення та їх критичної оцінки.

1. Так, у підрозділі 1.2 «Генеза теорії цивільно-правової відповідальності без вини» автор нічого не зазначає про історію правового

регулювання інституту цивільно-правової відповідальності без вини в Україні. Незрозумілим залишається, коли цей інститут було вперше законодавчо закріплено, не здійснено аналізу нормативно-правових актів в їх історичній ретроспективі.

2. Дисертантка на с. 21-22 дисертації однією із складових теорії цивільно-правової відповідальності без вини визначає принципи цивільно-правової відповідальності без вини. З тексту дисертації випливає висновок, що дисертантка лише досліджувала загальні принципи цивільно-правової відповідальності, а саме принцип вини. Разом з тим, на нашу думку, теоретико-правовий аналіз цивільно-правової відповідальності без вини без конкретизації принципів такої відповідальності є неповним. Цивільно-правова відповідальність без вини має систему своїх індивідуальних принципів і в науковій літературі вони давно обговорюються. Так, до спеціальних принципів цивільно-правової відповідальності без вини відносять принцип невідворотності, принцип повного відшкодування, принцип реального відшкодування та принцип поєднання особистих інтересів із суспільними, принцип колективної юридичної відповідальності. Варто було б, щоб дисертантка висловила свою точку зору на систему принципів цивільно-правової відповідальності без вини.

3. Відповідно до ч. 2 ст. 61 Конституції України юридична відповідальність особи має індивідуальний характер та фактично не має винятків, які стосуються цивільно-правової відповідальності. Дисертантка на ст. 93 дисертації також акцентує увагу на тому, що виходячи з конституційного принципу юридична відповідальність особи має індивідуальний характер.

Індивідуальний характер юридичної відповідальності означає притягнення до такої відповідальності конкретної особи, яка скоїла відповідне правопорушення. Разом з тим, цивільне законодавство передбачає притягнення особи до відповідальності, яка фактично нічого не скоїла: за шкоду, заподіяну джерелом підвищеної небезпеки (ст.1187-1188 ЦК

України); держави за шкоду, заподіяну її органами (ст.1173-1176 ЦК України); юридичної особи за шкоду, заподіяної її працівниками під час виконання ними своїх трудових (службових) обов'язків (ст. 1172 ЦК України); батьків за шкоду заподіяну малолітніми та неповнолітніми дітьми (ст. 1178-1183 ЦК України) тощо.

З цього випливає, що покладення на будь-яку категорію осіб відповідальності незалежно від протиправності їх дій та інших індивідуальних ознак суперечить вказаній конституційній нормі. Варто було б, щоб дисертантка висловила своє бачення індивідуального характеру цивільно-правової відповідальності без вини.

4. На с. 157-158 дисертації дисертантка слушно пропонує поширити відповідальність на майно малолітньої особи у разі, якщо склалася ситуація, коли батьки цієї особи неплатоспроможні, а вона сама має на праві власності певне майно або грошові кошти, наприклад, успадковані нею. Однак механізму реалізації такої пропозиції дисертантка не наводить, тому незрозуміло, яким чином потерпілому буде відшкодована шкода – одразу після винесення судом рішення про задоволення відшкодування шкоди чи після досягнення малолітньої особи повноліття.

5. В науковій літературі стверджується, і з цим варто погодитись, що відповідальність без вини суперечить принципу справедливості, і якщо закон передбачає обов'язок однієї особи відшкодувати випадково заподіяні збитки іншій особі, то це обов'язок на принципі ризику і є не відповідальністю, а її моделлю – квазівідповідальністю. На с. 60 дисертації дисертантка згадує, що є така відповідальність, як квазівідповідальність, однак аналізу співвідношення принципу справедливості та квазівідповідальності не наведено. Тому під час захисту дисертації, варто було б почути точку зору дисертантки щодо співвідношення принципу справедливості та квазівідповідальності.

Зазначені зауваження та побажання мають дискусійний характер і не впливають на загальну позитивну оцінку дисертації Немцевої А.О. як самостійної та творчої праці.

Загальний висновок

Дисертаційна робота Немцевої А.О. на тему «Теоретико-правовий аналіз відповідальності без вини у цивільному праві України» виконана на високому науково-теоретичному рівні, є самостійним, логічним, завершеним монографічним дослідженням.

Зміст роботи засвідчує логічність побудови дисертаційного дослідження, демонструє багатогранність проблеми, що розглядається, вказує на її цілісність і композиційну врівноваженість. Характер наукових публікацій відповідає темі та дослідницькій меті дисертаційної роботи.

Висловлені побажання та зауваження не впливають на загальну позитивну оцінку проведеного дослідження, яке за своїм змістом, достовірністю отриманих результатів, новизною, теоретичною та практичною значущістю відповідає вимогам Порядку присудження наукових ступенів, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 р. № 567, а її автор – Немцева Аліна Олексіївна – заслуговує на присудження їй наукового ступеня кандидата юридичних наук зі спеціальності 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право.

Офіційний опонент

Доцент кафедри економіко-правових дисциплін
Національної академії внутрішніх справ,
кандидат юридичних наук, доцент
19.08.2016

Л.Л. Нескороджена